

81.2838
5-91

M.SH.BO'RONOVA

TA'LIM QORAQALPOQ
TILIDA OLIB BORILADIGAN
MAKTABLARDA O'ZBEK TILI
DARSLARINI TASHKIL
ETISHNING SAMARALI
USULLARI

«QARAQALPAQSTAN»

81.2435.
5-91

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA'LIMI VAZIRLIGI
AJINTYOZ NOMIDAGI NUKUS DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

BO'RONOVA SHOHISTA MENGLIBOYEVNA

**TA'LIM QORAQALPOQ TILIDA OLIB
BORILADIGAN MAKTABLARDA
O'ZBEK TILI DARSLARINI TASHKIL
ETISHNING SAMARALI USULLARI**

(Metodik qo'llanma)

NUKUS
«QARAQALPAQSTAN»
2009

M.SH.BO'RONOVA TA'LIM QORAQALPOQ TILIDA OLIB BORILADIGAN MAKTABLARDA O'ZBEK TILI DARSLARINI TASHKIL ETISHNING SAMARALI USULLARI (Metodik qo'llanma) Nukus «Qaraqalpaqstan» nashriyoti 2009, 32 bet.

Mazkur uslubiy qo'llanmada ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitish jarayonida o'quvchilarni ta'lim jarayonining subektiga aylantirish, ularni til o'rgatishga qiziqitirish, izlanuvchanlik, ijodkorlikka o'rgatish kabi ta'lim jarayoni samaradorligini ta'minlovchi metod, vosita va usullari haqida so'z yuritiladi.

Qo'llanma, o'zbek tili va adabiyoti o'qituvchilari, o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi bakalavr va magistr yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun mo'ljallangan.

Qo'llanma Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat pedagogika instituti Ilmiy Kengashining 2009 yil 6 iyundagi 11-sonli qarori bilan nashrga tavsiya etilgan.

Ma'sul muharrir:

Sh.Yuldasheva — pedagogika fanlari nomzodi

Taqrizchilar:

X.Abdullayev — filologiya fanlari nomzodi

D.Seydulla — filologiya fanlari nomzodi

G.Masharipova — Oliy toifali o'zbek tili va adabiyoti o'qituvchisi

ISBN 978-9943-346-53-6

© «Qaraqalpaqstan» nashriyoti, 2009

KIRISH

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni hamda «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi»da Respublikadagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'zbek tilini ikkinchi til (davlat tili) sifatida o'qitishni yanada takomillashtirish ko'zda tutilgan.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy va ma'rifiy islohotlar jadal sur'atlar bilan amalga oshirilayotgan bugungi kunda ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili ta'limi jaryonida o'quvchilarni xalqimizning boy milliy ma'naviyati, urf-odatlar, qadriyatlar, buguni va ertangi hayoti bilan kengroq tanishtirish, o'quvchilar qalbiga O'zbekiston atalmish o'lkaga muhabbat uyg'otish bu o'quv fanini o'qitishning oldiga qo'yilgan muhim dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Bu dolzarb masala o'zbek tili va adabiyotini o'qitish konsepsiyasida ham o'z ifodasini topgan. Kontsepsiyada bunga alohida urg'u berilib, «Respublika hududidagi o'qishlar o'zbek tilida olib borilmaydigan (rus, qozoq, qirg'iz, tojik, turkman, qoraqalpoq va boshqa) sinf (guruh)larda o'zbek tili va adabiyotini o'qitishdan ko'zlangan asosiy maqsad bu tilda so'zlashuvchilarni o'zbek tilini davlat tili sifatida kundalik mehnat va ijtimoiy faoliyati uchun yetarli darajada amaliy egallashga yo'naltirish, o'zbek xalqining ma'naviyati, madaniy merosi, milliy an'analar bilan yaqindan tanishtirishdir» deb ta'kidlanadi¹.

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilining o'qitilishi muhim ta'limiy ahamiyatga ega. Bu ikki qardosh tilni qiyosiy o'rganish natijasida o'quvchi o'z ona tilini ham o'zbek tilini ham puxta va asosli o'rganish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Umumta'lim maktablarining bitiruvchi sinf o'quvchilari «O'zbek tili» o'quv fani bo'yicha yetarli nutqiy ko'nikmaga, leksik-grammatik bilimlarga ega bo'lishlari, mustaqil ravishda o'zbek tilida muloqot malakasini egallashlari, til materiallari va vositalaridan yetarli va o'rinli darajada foydalana bilishga

¹ Ta'lim o'zbek tilida olib borilmaydigan sinf (guruh)larda o'zbek tili va adabiyotini o'qitish konsepsiyasi. Toshkent. 1994 y, 10-bet.

ega bo'lishlari lozim. Ana shu maqsadda ushbu o'quv fanining asosiy mazmunida muloqot malakasini egallash, o'zbek tilidan yetarli darajada grammatik bilimlarni o'zlashtirish, milliy madaniyatni egallash kabi talablar ko'zda tutiladi.

Mamlakatimizning, barcha jabhalarida ro'y berayotgan tub islohotlar kabi ta'lim tizimida ham katta o'zgarishlar bo'lmoqda. Ta'lim berish tizimi mazmun jihatdan ham metod jihatdan ham o'zgarmiqda.

Ma'lumki, o'zbek tili ta'limida uzoq yillar davomida o'quvchilarga tilning zaruriy qonun-qoidalarini o'rgatish bosh maqsad bo'lib, nutqiy malakalarni shakllantirish esa uning soyasida qolib kelayotgan edi. Endigi vazifa esa o'zbek tilini o'qitishda ta'lim mazmuni grammatik-nutqiy tizim asosida emas, balki, nutqiy-lisoniy tizimga rioya qilishga qaratilmoqda. Ya'ni o'quvchining miyasini grammatik qonun-qoidalar, ta'rif-tafsillar bilan to'ldirmasdan, asosiy diqqat e'tibor ularning nutqiy malakalarini, ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda o'zbek tilida og'zaki va yozma ravishda bayon qilish malakalarini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgandir. Buning uchun, avvalo ta'lim jarayonida biz o'quvchiga «Nimani o'qitish?» va «Qanday o'qitish kerak?» degan savollarga javob izlashimiz lozim.

Til ta'limidagi bu islohotlar usuliyotchi olimlarimiz va o'zbek tilidan dars beradigan o'qituvchilarimiz oldida dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Ana shu maqsadda «Ta'lim qoraqalpoq tilda olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitishning lisoniy-didaktik omillari» deb nomlangan mazkur metodik qo'llanmamizda o'zbek tili ta'limi jarayonida «O'quvchiga nimani o'qitish kerak va uni qanday ravishda berish kerak?» degan savollarga javob topgan holda o'z metodik tavsiyalarimizni berishga harakat qildik.

TA'LIM QORAQALPOQ TILIDA OLIB BORILADIGAN MAKTABLARDA O'ZBEK TILI (DAVLAT TILI)NI O'QITISHNING O'ZIGA XOS PRINSIPLARI

Ta'lim prinsiplari jamiyatimizning maktab oldiga qo'ygan talablari-dan kelib chiqadi. Shaxsni har tamonlama rivojlantirish, uning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish o'qitish prinsiplarini amalda to'g'ri qo'llash bilan chambarchas bog'langan.

O'qitish prinsipi nima? «Prinsip» lotinchaso'z bo'lib, asos, qoida, talab singari ma'nolarni ifodalaydi. «O'qitish prinsipi» deganda dars samarador-ligini ta'minlash, ta'lim jarayonini tashkil etish, uyushtirishga qo'yilgan asosiy talablar, qoidalar tushuniladi. O'qituvchi ta'lim ishini tashkil etar ekan, ana shu qoida va talablardan kelib chiqadi va ular o'rtasidagi uzviy

bog'liqlikni ta'minlagan holda amalda tadbiq etish orqali ko'zlangan maqsadga erishadi.¹

O'zbek tilini o'qitishda bir tomondan umumdidaktik prinsiplar, ikkinchi tomondan davlat tilini o'qitishning o'ziga xos prinsiplarini hisobga olishga to'g'ri keladi.

Umumdidaktik prinsiplar garchand maktabda o'qitiladigan barcha fanlarga aloqador balsa-da, ammo u har bir fanning ichki tabiatidan, o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Maktabda o'qitiladigan hamma fanlar uchun umumiy bo'lgan didaktik prinsiplar: o'qitishning bolaga ma'lumot berishi, tarbiyalash va rivojlantirishga qaratilganligi; o'qitishning ilmiyligi va bolalar uchun tushunarliqligi, sistemaviylik va izchillik; nazariya bilan amaliyotning uzviy aloqasi ongillik, faollik, mustaqillik, ko'rsatmalilik, o'quvchilarga individual munosabatda bo'lish va ularning o'quv imkoniyat-larini hisobga olish kabi prinsiplar garchand umumdidaktik prinsiplar sanalsa-da,² o'zbek tilini o'qitish usuliyatida ularning har biri o'ziga xos ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili (Davlat tili)ni o'qitishda quyidagi prinsiplar bilan bir qatorda shu fanning tabiatidan kelib chiqadigan quyidagi o'ziga xos prinsiplar ham mavjud: *a) o'zbek tilini o'qitishda o'quvchilarning o'zbekcha nutq malakalarini shakllantirish prinsipi; b) o'zbek tilini o'qitishda bilingivizm sharoiti va ta'sirini hisobga olish prinsipi; v) o'zbek tilini o'qitishda mavzulararo, fanlararo, bo'limlararo bog'lanishga qaratilgan amal qilish prinsipi; g) o'zbek tilini o'qitishda til hodisalarini qiyosiy o'rgatish tamoyili.*

Maktabda o'zbek tilini o'qitishning bu o'zigaxos prinsiplari umumdi-daktik prinsiplar bilan uyg'unlashib, ikkinchi tilni o'qitishda ko'zlangan maqsad va vazifalarning amalga oshirishini ta'minlovchi asosiy talablar silsilasini vujudga keltiradi.

Quyida biz umumdidaktik prinsiplar va ikkinchi tilni o'qitishning o'zigaxos prinsiplariga alohida to'xtalib o'tamiz.

Ta'lim tarbiya va rivojlanishning uyg'unligi prinsipi. Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'quvchilar o'zbek tilining fonetikasi, leksikasi va grammatikasi yuzasidan o'ta zarur bo'lgan ilmiy bilimlar silsilasi bilan qurollantiriladi. Ayni vaqtda o'zbek tilini o'qitish mashg'ulotlari o'quvchi shaxsini tarbiyalash va uni rivojlantirish vositasi hamdir.

¹ A.Q.G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. (O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma). Toshkent, «O'qituvchi», 1992, 5-bet.

² A.Q.G'ulomov., M.Qodirov. Ona tilini o'qitish metodikasi. Toshkent, «Universitet nashriyati», 2001 yil, 35-36-betlar.

Ta'lim, tarbiya va rivojlanish - bir butun jarayondir. Ularni bir-biridan ajratgan holda yoki alohida-alohida darsning bir bosqichida birin-ketinlik bilan amalga oshirib bo'lmaydi. O'quvchilar til hodisalarini o'rganishar ekan, ayni vaqtda ularga tarbiya beriladi, shaxsi rivojlantiriladi.¹ Zero, o'zbek tilini o'qitishdan ko'zlanadigan bosh maqsadlardan biri ikkinchi til vakillarini O'zbekistonning boy ma'naviy merosi, milliy qadriyatlarini, urf-odatlarini hamda an'analari bilan yaqindan tanishtirish va bu qadriyatlarimizga muhabbat tuyg'usini shakllantirishdan iboratdir. Shu bois davlat tilini o'qitishda tanlanadigan ma'rifiy matnlar «O'zbek tili» o'quv fanini o'qitishdan ko'zlanayotgan bosh maqsadning amalga oshirishini ta'minlash, ikkinchidan, ta'lim, tarbiya va rivojlanishni ta'minlovchi muhim vositasi hisoblanadi.

Shunday qilib, o'zbek tili mashg'ulotlari ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni ko'zlaydi.

«O'zbek tili» o'quv fanini o'qitishda sistemaviylik va izchillik prinsipi
O'zbek tili o'quv fani sifatida ma'lum bir izchillikni tashkil qiladi. Ma'lumki, ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarning 2-9-sinflarida ana shu izchillikka asoslanilgan holda o'zbek tilining fonetik, leksik, grammatik tomonlari o'rganiladi. Bu sistemani tashkil qilgan til unsurlarining o'ziga xos xususiyatlari bilan birga bir-biri bilan chambarchas bog'langan.

Maktabda tilning fonetikasini o'rganmasdan uning grammatikasini o'rganish mumkin emas. Bu isbot talab qilmaydigan aksiomadir. O'zbek tilining nutq tovushlarini va uning grafikasini yaxshi o'zlashtirgan o'quvchigina o'zbek tilida tovushlarni to'g'ri farqlay oladi, ularni to'g'ri talaffuz qila oladi, to'g'ri yoza oladi natijada birinchi navbatda bolada o'zbek tilida gapirish ko'nikmalari shakllana boradi. Fonetika va grafikani puxta o'zlashtirgan o'quvchigina leksikani yetarli darajada o'zlashtiradi v.h. Shuning uchun til hodisalarini o'zaro uzviy aloqadorlikda o'rgatish «O'zbek tili» o'quv fanini o'qitishning samaradorligini ta'minlovchi muhim vosita sanaladi.

Demak, sistemaviylik va izchillik prinsipi o'zbek tili fanining mazmunini belgilashda shuning bilan birga o'qituvchi va o'quvchi faoliyatida ham o'z ifodasini topadi.

O'zbek tilini o'qitishda o'quvchilarning o'zbekcha nutq malakalarini shakllantirish prinsipi

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarning ikkinchi bo'g'inida davlat tili - o'zbek tilining o'qitilishi juda katta ijtimoiy, ma'naviy ahamiyatga molik masalalardan biri sanaladi. Uning ijtimoiy, ma'naviy

¹ A.Q.G'ulomov, M.Qodirov. Ona tilini o'qitish metodikasi. Toshkent, «Universitet nashriyoti», 2001 yil, 35-36-betlar.

ahamiyati shundaki, o'zbek tilini bilgan qoraqalpoq o'quvchisi ertangi mustaqil turmushga dadil qadam tashlaydi, ayni vaqtda muloqot chegarasi kengayadi; jamiyatda o'zining munosib o'rini egallaydi, uning ma'naviy olami kengayadi. U nafaqat qoraqalpoq xalqining o'tmishi, urf-odatlarini, an'analari, badiiy adabiyoti namunalari bilan tanishadi, balki o'zbek xalqi, uning boy tarixiy o'tmishi, badiiy adabiyotini ham bilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Natijada, xar ikki qardosh xalqning do'stlik rishtalari mustahkamroq bog'lanadi, ularning o'tmishi, urf-odatlarini, an'analari orasida juda ko'p mushtarakliklar va o'ziga xosliklar borligini bilib oladi.

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitishdan ko'zlanadigan eng asosiy maqsadlardan yana biri o'z fikrini og'zaki va yozma shakllarda bayon qilishga o'rgatish ekan, bu ishini matn ustida ishlamay turib amalga oshirib bo'lmaydi. Ular gap va matnni o'zaro qiyoslab farqini aniqlash, matnning o'ziga xos xususiyatlari ustida ishlash, matn mazmuni haqida umumlashma hosil qilish, matnni qismlarga ajratish, matnga sarlavha topish, fikrning kim yoki nima haqida borayotganligini aniqlash orqali matn ustida ishlashga o'rgatiladi.

Ma'lumki, fikrni og'zaki va yozma ravishda bayon qilish, birinchi navbatda ularning so'z zaxirasiga bog'liq. Bu zaruriy malakalarning rivojlanganlik darajasi uyadosh so'zlar qatorini davom ettirish, berilgan o'zbekcha so'zlarni muayyan uyalarga ajratish, ma'nodosh so'zlar topish singari o'quv topshiriqlariginabu prinsipi amaldatadbiq etishning eng samarali va qulay vositasi sanaladi.

O'zbek tilini o'qitishda bilingivizm sharoiti va ta'sirini hisobga olish prinsipi. Ma'lumki, O'zbekistonda juda ko'p millat vakillari yashaydi va ta'lim ham turli tillarda olib boriladi. Ta'lim boshqa tilda olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitishdan kutiladigan pirovard natija esa o'quvchilarni sof o'zbek tilida muloqot qila olishga o'rgatishdir.

Qoraqalpog'iston Respublikasining juda ko'p tumanlari (Xo'jayli, Taxyotosh, Beruniy, To'rtko'l, Nukus shahri) ikki tillilik va hatto uch tillilik sharoitida yashaydi. Albatta bunday holatga salbiy omil sifatida emas, balki ijobiy omil sifatida qaralmog'i lozim. Chunki o'zbeklar bilan yonmayon yashayotgan qoraqalpoq millatiga mansub bo'lgan o'quvchilar ularning ta'sirida o'zbek tilini tezroq va puxtarok o'zlashtirib oladilar, va o'z fikrlarini og'zaki va yozma sharoitda bayon qilishlarida ham unchalik jiddiy qiyinchiliklarga duch kelmaydilar. Bilingivizm sharoitida istiqomat qiluvchi qoraqalpoq o'quvchilarining so'z zaxirasi ham faqat qoraqalpoqlar istiqomat qidigan mintaqalardagi o'quvchilarning so'z boyligiga qaraganda ancha ko'p bo'ladi. DTS ning muhim talablaridan biri sanalmish matn

mazmunini tushunish va o'zgalar fikrini anglash ham bilingivizm sharoitida yashaydiga o'quvchilarda ancha oson kechadi. Chunki ijtimoiy zaruriyat tufayli ular maktabga kelganga qadar o'zbek tilini kundalik faoliyatda o'rganadilar, natijada ularda bu tildan foydalanish malakalari tarkib topadi.

Shunday qilib, o'zbek tili o'qituvchisi dars samaradorligiga erishishi uchun bilingivistik sharoitni hisobga olishi, har ikki tilda so'zlarning talaffuzi, imlosi, ma'nosi va qo'llanilishini hisobga olishi lozim.

TA'LIM QORAQALPOQ TILIDA OLIB BORILADIGAN MAKTABLARDA O'ZBEK TILINI O'QITISH METODLARI

Ta'lim tizimidagi, ya'ni, ona tili ta'limi va ta'lim boshqa tilida olib boriladigan guruhlarda o'zbek tili ta'limi tizimidagi yuksak islohotlar o'zbek tili (Davlat tili) ta'limini mazmun va metod jihatdan qayta qurishga olib keldi. Bu dolzarb muammolar «Ta'lim to'g'risida»gi qonun va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» singari davlat hujjatlarida ham ta'kidlanadi.

Ma'lumki, biz uzoq yillar davomida ta'lim boshqa tilda olib boriladigan guruhlarda o'zbek tilini o'qitishda o'quvchilarga tilning zaruriy qonun-qoidalarini, vazifalarini o'rgatish bilan cheklanib qolgan edik. Bugungi kunga kelib ta'lim jarayonidagi tub islohotlar taqozosi ila «O'zbek tili» o'quv fanining mazmuni ham, maqsadi ham o'quvchilarda ijodiylik, mustaqil fikrlash, fikr mahsulini nutq sharoitiga mos ravishda o'zbek tilida og'zaki va yozma shakllarda bayon qilish malakalarini shakllantirish va rivojlantirishdan iborat bo'lib qoldi. Bu maqsadlarni amalga oshirish o'z navbatida ta'lim jarayonida o'qitish metodlarini to'g'ri tanlashga bog'liqdir.

«O'zbek tili» o'quv fani sifatida o'zining o'qitish metodlari, vosita va usullariga ega. Bu metod, vosita va usullar shu o'quv fanining tabiatidan kelib chiqadi.

Modomiki, «O'zbek tili» amaliy yo'nalishdagi o'quv fani ekan, uni o'qitishda ham ana shunga oid metodlarga tayanib ish ko'riladi.

Ilmiy-metodik adabiyotlarda amaliy metodlar: a) o'qituvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar b.) o'quvchi faoliyati bilan bog'liq metodlar kabi ikki katta guruhga ajratiladi. 5. Yu.K. Babanskiy. Hozirgi zamon umumiy ta'lim maktablarida o'qitish metodlari. Toshkent. «O'qituvchi» 1990. 229 bet.

O'qituvchi faoliyati bilan bogliq metodlar o'z navbatida ikki guruhga ajratiladi: a) tushuntirish-namoyish etish metodi; b) muammoli o'qitish metodi. 6. Yu.K. Babanskiy. Ko'rsatilgan manba.

O'zbek tili darslarida o'qituvchi o'rni bilan *tushuntirish-namoyish* etish metodlaridan, o'rni bilan *muammoli o'qitish* metodlaridan foydalanadi.

Ammo «O'zbek tili» o'quv fanining tabiati ko'proq muammoli o'qitish metodini taqozo etadi.

O'ZBEK TILI DARSLARINI MUAMMOLI VAZIYAT ASOSIDA TASHKIL ETISH

Muammoli o'qitish muammoli vaziyat yaratish bilan boshlanadi. Masalan, ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili ta'limi jarayonida muammoli vaziyat quyidagi yo'llar bilan amalga oshiriladi.

1. Muammoli savol qo'yish orqali muammoli vaziyat yaratish. Savol o'qituvchi yoki o'quvchilar tomonidan qo'yilishi mumkin. Masalan, «Nima uchun «Ko'chirma gap» qo'shtirmoqqa olib yoziladi?» «Nega kishilarning ismi-sharifi va familiyasi, shahar va qishloqlarning nomlari bosh harf bilan yoziladi?» singari savollar o'rta tashlansa, o'quvchilar oldin egallangan bilimlarga tayangan holda unga javob izlaydilar.

Matnni o'qish va qo'yilgan savollarga javob izlash ham muammoli vaziyat yaratishning bir usuli bo'lib sanaladi. Misalan, o'quvchilardan Berdaqning «Bolam» she'rini o'qish hamda qo'yilgan savol va topshiriqlarga javob izlash talab etilsa, o'quvchilar she'r matnini va mashq tarkibida berilgan gaplarni o'qib, o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob izlaydilar. Masalan,

Berdaq Qarg'abay o'g'li «Bolam» she'rida yoshlarni nimaga da'vat qiladi? v.h.

2. Qoraqalpoq va o'zbek tillarini o'zaro qiyoslash orqali. Bu usul deyarli barcha mavzularni o'rganishda amalga oshiriladi. O'qituvchi o'quvchilarga berilgan tovush (harf), so'z, so'z birikmasi, gap va matnlarni o'zaro qiyoslashni topshiradi. Egallangan bilimlarga tayangan holda ularning o'xshash va farqli tomonlari o'quvchilar tomonidan mustaqil aniqlanadi. Chunonchi, o'ng va chap tomonda berilgan so'zlarni o'zaro qiyoslang, ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlang.

Qoraqalpoq tilida

O'zbek tilida

Go'sh, nan, anar, kitap, quyash, samal, aspan, juldiz, da'pter, qa'lem.

Go'sht, non, anor, kitob, quyosh, shamol, osmon, yulduz, daftar, qalam.

3. Matn mazmuni orqali. O'quvchilar berilgan matnni o'qiydilar, mulohaza qiladilar va undan hukm hamda xulosalar chiqaradilar. Masalan, quyida shunday xarakterdagi matnni keltiramiz.

6. Baholash. O'quvchilarning uyga vazifani bajarishi, klaster tuzishdagi ishtiroki, «Tez yurar» o'yinidagi ishtiroki asosida baholanadi. 3 minut

Muhokama savollari:

1. Bugungi darsimiz sizga yoqdimi?
2. Siz nimalarni o'rgandingiz?
3. Guruhlarda ishlash sizga yoqdimi?

3 minut

Izoh: o'qituvchi guruhlar ishini boshqarib, nazorat qilib borishi, qiyinchilik yuzaga kelganda ularga yo'l-yo'riq ko'rsatishi lozim.

Variant: sinfning sharoitidan kelib chiqqan holda uyga vazifaning klaster yaratish qismi bajarilmasa ham bo'ladi.

ILOVA

KITOB DAN YAXSHI DO'ST YO'Q

«Qizil chiroq» guruhiga topshiriq: matnni o'qing. Unda harakat nomi qo'shimchasi va kerak, mumkin, zarur, lozim kabi so'zlar qatnashganligiga e'tibor bering hamda ularni daftaringizga yozing. Guruhingizdan bir o'quvchini topshiriq javobini berishga tanlang

Sizning fikrlash qobiliyatingizni shakllantirishda eng zarur vosita kitoblardir. Ular orqali jamiyatning buyuk iste'dod egalari bilan muloqotda bo'lishingiz mumkin. Agar chinakam mehr qo'ysangiz, kitoblar sizning eng yaqin do'stlaringizga aylanishi mumkin.

KITOB DAN YAXSHI DO'ST YO'Q

«Sariq chiroq» guruhiga topshiriq: matnni o'qing. Unda harakat nomi qo'shimchasi va kerak, mumkin, zarur, lozim kabi so'zlar qatnashganligiga e'tibor bering hamda ularni daftaringizga yozing. Guruhingizdan bir o'quvchini topshiriq javobini berishga tanlang

O'tkir did, zamonaviy madaniyat egasi bo'lish katta ish. Keng dunyo-qarash va tafakkur qobiliyati insoniyat uchun muhim ahamiyatga egadir. Siz bu xislatlarni faqat kitoblarda o'rganishingiz mumkin. Kitoblar hayot murakkabliklari va ziddiyatlarini o'rganishga, anglashga xizmat qiladi. Kitob bilan muomala sizni kelajakda odamlar bilan jiddiy muloqotga tayyorlashi mumkin. Asar qahramonlari yaqin do'stlaringizga aylanadi.

KITOB DAN YAXSHI DO'ST YO'Q

«Yasil chiroq» guruhiga topshiriq: matnni o'qing. Unda harakat nomi qo'shimchasi va kerak, mumkin, zarur, lozim kabi so'zlar qatnashganligiga e'tibor bering hamda ularni daftaringizga yozing. Guruhingizdan bir o'quvchini topshiriq javobini berishga tanlang.

Kitoblarni sevishingiz kerak. Chunki ular o'zligingizni anglashga, hayotni his qilishingizga yordam beradi. Kitoblarga sodiq bo'lishingiz lozim. Ular sizni hech qachon aldamaydi. Quvonganingizda hamroh, xafa bo'lganingizda yupanch bo'ladi.

7-sinfda

Mavzu: Shaxsni xarakter-xususiyatiga ko'ra tavsiflash

Maqsad: 1. «Chin do'st» nutqiy mavzusida o'quvchilarda nutqiy ko'nikma hosil qilish. 2. Mehribon, mehmondo'st, halol, badjahl, xasis kabi asliy sifatlarining talaffuzi, ma'nosi va imlosini o'rgatish. 3. O'quvchilarni do'stlikni odobiga undash.

Dars jihozi: Syujetli rasm, shaxsning ijobiy, salbiy xususiyatlariga doir matnlar, maqollardan saralangan tarqatma-didaktik materiallar.

Dars jarayoni:

I. Mashg'ulotni tashkil qilish. II Vazifaning ijrosini aniqlash.

«Shaxsning mashg'ulot va kasbga ko'ra atash» mavzusi (1-mavzu) yuzasidan berilgan topshiriqlarning ijrosini tekshirish maqsadida. 1. Tubandagi savollarga og'zaki javob olinadi:

- o'zining sevgan kasb asosida yozib kelgan hikoyangizni o'qib bering.
- o'quvchilar, siz qanday kasb-hunar nomlarini bilasiz?
- Maktabingizda qanday kasb egalari faoliyat ko'rsatmoqda?
- qishloqda qanday kasb egalari faoliyat ko'rsatmoqdalar?
- shaharda-chiq...

2. Ayni shunday savollarning javobi —chi, -kor, -bon, -shunos, -do'z, -soz qo'shimchalari yuzasidan tuzilgan kartochkalardagi topshiriqlar asosida aniqlanadi.

3. Kichik guruhlar yoki qatorlar, zukkolar-bilimdonlararo musobaqa.

- kasb-hunar haqida kim ko'p maqol biladi, mazmunini sharhlay oladi?

- kartochkaga yozilgan maqollarning mazmunini kim to'g'ri, mufassal sharhlay oladi.

III. Yangi mavzu. —yangi nutqiy mavzu boshlanishi tabiiydir.

Bu metodlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, muayyan bir sharoitda qo'llashni talab etadi. Chunonchi, qayta xotirlashga asoslangan metodlar o'quvchiga muayyan bir qiyinchilik yaratmaydi, u tayyor o'quv materiali bilan ish ko'radi. Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarning 5-sinflarida o'zbek tili darslaridan o'quvchilarga beriladigan ayrim topshi-riqlar oldin egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarni yangi sharoitda qo'llashni talab etmaydi, balki tayyor bilim, malaka va ko'nikmalarni xotirada tiklaydi, xolos. Chunonchi, o'zbek tili darslarida bajariladigan, ko'chirib ezish, izoqli yozuv, o'rganilgan mavzu doirasida berilgan so'roqlarga javob topish singari topshiriqlar qayta xotirlashga oid metodlarni qo'llashni taqozo etadi.

Qisman izlanuvchanlik metodlari topshiriqlarni bajarishda qisman ijodiylikni talab etadi. Chunonchi, o'zbek tilidan o'quvchilar bajaradigan topshiriqlar, berilgan namunalar yoki topshiriqni bajarish uchun o'tkaziladigan suhbatlar, o'qituvchi beradigan maslahatlar qisman izlanuvchanlik namunasidir. Nuqtalar o'rniga zarur harflar, kelishik qo'shimchalari, so'zlarni qo'yish, berilgan so'zga ma'nodoshlar topish; gapdagi muayyan bir so'zni uning ma'nodoshi bilan almashtirish; gap yoki matnning mazmunini saqlagan holda shaklini o'zgartirish; tayanch so'zlar yoki so'z birikmalari yordamida gaplar hosil qilish, matnlar yaratish singari topshiriqlar o'quvchidan qisman ijodiy yondashuvni, izlanuvchanlikni talab etadi.

Izlanishga asoslangan metodlar o'quvchidan tom ma'noda ijodiylikni talab etadi. O'quvchilar tomonidan mustaqil ravishda yaratiladigan matnlar uning yorqin namunasidir. Bunday topshiriqlarni bajarishda o'quvchi hech qanday tashqi yordam olmaydi, balki o'z bilimlari, tajribalariga asoslanib ularni yangi sharoitda qo'llaydi.

Qoraqalpoq maktablarining 5-sinflarida o'qituvchi o'rgatilayotgan o'quv materialining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, ularni o'zni bilan ishga soladi. Agar sinf o'quvchilari aqliy faoliyat usullari (kuzatish, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish v.h.) ni bajarishga etarli darajada o'rgatilmagan bo'lsa, unda qisman izlanuvchanlik yoki izlanuvchanlik metodlaridan foydalanishi qiyin. Aqliy faoliyat usullarini bajara oladigan o'quvchilar berilgan til materiali (tovush (harf), so'z, so'z birikmasi, gap, matn)ni kuzata oladilar; ularni qiyoslab, o'xshash va farqli tomonlarini aniqlaydilar, o'rganilganlaridan kelib chiqib, hukm va xulosalar chiqaradilar.

Demak, o'qitish metodini tanlash o'quvchilarning real o'quv imkoniyatlariga bog'liq. Real o'quv imkoniyati yuqori bo'lgan sinflarda ko'proq qisman ijodiy va ijodiy metodlarni ishga solishga to'g'ri keladi.

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili ta'limining samaradorligini ta'minlash o'qitish vositalarini to'g'ri ishga solish bilan bog'liq.

Ma'lumki, «O'zbek tili» darsligi ta'limning eng muqim vositasi bo'lib sanaladi. Qoraqalpoq sinflari uchun yaratiladigan «O'zbek tili» darsliklari zimmasiga quyidagi vazifalar yuklanishi lozim:

- o'zbek tili fonetikasi, leksikasi bo'yicha nutqning og'zaki va yozma shakllaridan to'g'ri foydalanish uchun zarur bo'lgan ilmiy-amaliy ma'lumotlar berish;

- qoraqalpoq o'quvchilarini o'zbekcha talaffuz va imlo me'yorlari bilan qurollantirish;

- fikrni o'zbek tilida og'zaki va yozma shakllarda bayon qilish yo'llari bilan tanishtirish;

- muayyan bir xabar yoki ma'lumotni turli shakllarda berish usullarini o'rgatish;

- qoraqalpoq o'quvchilarida milliy ong va milliy mafkurani tarbiyalash;

- o'quvchilarda qoraqalpoq va o'zbek tillariga muhabbat uyg'otish;

Modomiki, ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitishdan asosiy maqsad o'quvchilarni o'z fikrini og'zaki va yozma shakllarda bayon qilishga o'rgatish ekan, bu maqsad darslikda har bir o'quv topshirig'i orqali muttasil amalga oshirib boriladi.

Ko'p hollarda o'qituvchilar o'zbektili darslarini darslikqolipi asosida quradilar. Bu degani faqat darslikda berilgan o'quv topshiriqlaridan foydalanish lozim degan gap emas, albatta. O'qituvchi darslikdan ijodiy foydalanadi. Zaruriyat tug'ilsa, mashq shartiga qo'shimcha shart kiritadi. Berilgan mashqni o'zi tuzgan mashqlar sharti bilan almashtiradi.

O'zbek tili darslarida darslik materialidan tashqari qo'shimcha vositalardan ham keng foydalaniladi. Bu vositalar sirasiga slaydlar, o'quv diafilmlari, audiovizual vositalar, jadvallar, rasmi albomlar, televidenie eshittirishlari kabilar kiradi.

«O'zbek tilining imlo lug'ati», «Qoraqalpoq tilinin' imla so'zligi», «Orfoepik lug'at» singarilar ham o'zbek tili ta'limining muhim vositasi sifatida xizmat qiladi. O'quvchilar mazkur lug'atlardan foydalanib, so'zlarning o'zbekcha va qoraqalpoqcha talaffuzi hamda imlosini bilib oladilar. Ayniqsa, o'zbekcha va qoraqalpoqcha so'zlarni qiyoslashda mazkur lug'atlar muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Qoraqalpoq maktablarining 5-sinflarida o'zbek tili darslarining samaradorligini ta'minlash ko'p jihatdan darslarni rang-barang usul va

shakllarda tashkil etishga bog'liq. Keyingi yillarda omilkor o'qituvchilar ish amaliyotida «Topqirlar bellashuvi», «Bahs-munozara», «Sirtqi sayohat», «Ertak» darslari kabilardan keng foydalanilmoqda. Bu darslarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, bir maqsadga - darslarni qiziqarli va samarali uyushtirishga qaratilgan.

Quyida «Topqirlar bellashuvi» darsining o'tkazilish tartibini keltiramiz. «Topqirlar bellashuvi» darsi o'zaro bellashuv, musobaqa tarzida olib boriladi. Darsning bu turi ko'proq muayyan bir bo'lim o'tilgandan keyin o'tkaziladi.

«Topqirlar bellashuvi» darsining o'tkazilish tartibi

Sinf har biri besh o'quvchidan iborat guruhlariga bo'linadi. Har bir guruh «Muqaddima» bo'limidan o'tilgan ma'lumotlar bo'yicha 16 tadan savol-topshiriq tuzib, 16 ta xatjildga (konvertga) soladi va har bir xatjildni 1, 2, ... 16 deb raqamlaydi.

O'yin guruhlar orasida o'tkaziladi. Qur'a tashlanib, guruhlarining tartibi belgilanadi. 1-va 2-navbatni olgan guruh o'yinni boshlaydi. Dastlab, 1-navbatni olgan guruh so'raydi, 2-guruh javob beradi. Ikkinchi guruhdan bir kishi kichik doirani aylantiradi. Doira aylanishdan to'xtagach, birinchi guruh yo'nalish chizig'i ostidagi raqamga mos kelgan topshiriqni o'qiydi. Ikkinchi guruh bir daqiqadan keyin o'qib eshittirilgan savol-topshiriqqa javob beradi. Har bir guruh ikkinchisiga 5 marta savol beradi. Sinalayotgan guruh noto'g'ri javob bersa, so'rovchi guruh uni tuzatadi. Agar bir soatda g'olib guruhni aniqlash imkoniyati bo'lmasa, o'yin ikkinchi soatda ham davom ettirilishi mumkin. Hakamlar har bir savolni 0-3 ball bilan baholaydilar. Savol-topshiriq noto'g'ri tuzilgan bo'lsa, hakamlar bu guruh ballaridan har bir noto'g'ri savol uchun kelishilgan miqdorda ball kamaytiradilar. Ko'p ball yig'gan guruh o'yinni navbatdagi guruh bilan davom ettiradi.

O'zbek tili darslarini sirtqi sayohat tarzida ham o'tkazish mumkin. Darsning bu turi o'rganilayotgan, o'rganilgan mavzu yoki bo'lim yuzasidan bilimlar mamlakatiga sayohat tarzida tashkil etiladi. O'quvchilar bilimlar mamlakatiga borishar ekan, yo'lda ularni turli o'quv qiyinchiliklari kutadi. Ana shu qiyinchiliklarni enggan, ya'ni topshiriqlarni bajargan o'quvchilar manzilga etib boradilar.

O'qituvchi o'quv topshiriqlarini o'zi tanlashi yoki darslikdan olishi mumkin. Quyida ana shunday dars namunasini keltiramiz.

UNDALMALAR MAMLAKATIGA SAYOHAT

Birinchi dars

Darsning mavzusi: Undalmalar mamlakatiga sayohat

Darsning maqsadi: a) undalma yuzasidan o'quvchilarda bilim, malaka va ko'nikmalar hosil qilish; b) tanlangan matnlar orqali o'quvchilarda yuksak insoniy fazilatlarini tarbiyalash; v) undalmalardan og'zaki va yozma nutqda to'g'ri foydalanish malakalarini shakllantirish.

Darsning usuli: savol-javob, muammoli o'qitish.

Darsning borishi: 1. Undalmalarni o'rganishning nutqdagi ahamiyatini tushuntirish. 2. O'quvchilarni undalmalar mamlakatiga sayohatning shartlari bilan tanishtirish.

Undalmalar mamlakatiga borish uchun yo'lda o'quvchilarni juda ko'p to'siqlar kutayotganini, bu to'siqlarni enggan o'quvchilargina ana shu go'zal mamlakatga etib borishlari hamda shaharni tomosha qilish baxtiga muayassar bo'lishlari tushuntiriladi.

1-to'siq

a) Berdaxning «Bolam» she'rini ifodali o'qish;

b) She'riy parchadan murojaatni ifodalovchi so'zlarni aniqlash.

2-to'siq

Darslikda berilgan savol va topshiriqlarga javob qaytarish talab etiladi.

3-to'siq Berilgan qoraqalpochka matn o'qiladi va «Qaratpa so'zlap» aniqlanadi.

4-to'siq O'quvchilar mustaqil ravishda undalmalar xususida umumlashma xulosa hosil qiladilar. Agar o'quvchilar undalmaga ta'rif berishda qiynalsalar, unda ta'rif o'qituvchining qisman yordami asosida beriladi.

5-to'siq Yuqoridagi she'riy parcha va misollarda undalmalar qanday tinish belgilari bilan ajratilishi o'quvchilar tomonidan aniqlanadi.

O'quvchilar kuzatish va tajribalarga asoslangan holda undalma gapning boshida kelsa, undan keyin vergul, gapning o'rtasida kelsa, ikki tomondan vergul, gapning oxirida kelsa, undan oldin vergul qo'yilishini bilib oladi.

6-to'siq Berilgan murojaat so'zlar va so'z birikmalarini qo'llab, gaplar tuzish va qanday tinish belgilar qo'yilganligini izohlash talab etiladi (onajon, aziz muallimjonim, paxtakorlar, yo'lovchi, aziz bolalar).

7-to'siq «Ikki o'rtoq suhbat» mavzusida undalmalardan foydalanib matn yaratish topshiriladi. (Suhbat uchun mavzular: «Bozorda», «Maktab kutubxonasida», «Kitob do'konida», «Avtobusda», «Sotuvchi va xaridor» v.h.).

8-to'siq O'quvchining «Undalmalar» mamlakati darvozasi yonida turgan qariyaga salom berish payti aks ettirilgan rasm ular hukmiga havola etiladi. (O'quvchilar undalmalardan foydalanib qariya bilan savol-javob qiladilar).

O'qituvchi o'quvchilarning «Undalmalar» mamlakatiga etib kelganliklari va bu mamlakatni tomosha qilish keyingi darsning maqsadi ekanligini e'lon qiladi.

Uyga vazifa sifatida «Undalmalar mamlakatining podshosi»ga maktub yo'llash topshiriladi.

O'quvchilar mamlakat podshosidan bu go'zal diyorni tomosha qilishga ruxsat so'raydilar.

Darsning oxirida har bir o'quvchining to'plagan ballari e'lon qilinadi va ular mukofotlanadi.

UNDALMALAR MAMLAKATIGA SAYOHAT

Ikkinchi dars

Darsning mavzusi: Undalmalar mamlakatiga sayohatning davomi

Darsning maqsadi: a) O'quvchilarni undalmalardan nutqiy faoliyatda foydalanishga o'rgatish; b) O'quv qiyinchiliklarini mustaqil ravishda engish malakalarini kengaytirish.

Darsning usuli: savol-javob, muammoli o'qitish.

Darsning jihozlanishi: magnit tasmasiga yozilgan matnni eshittirish va undalmaki gaplar ohangiga etibor berish.

Darsning borishi: O'qituvchi uy vazifasi-undalmali gaplar mamlakatining podshosiga yozilgan maktublarni o'qitadi, o'quvchilarni shaharga taklifi ma'lum qilinadi.

O'quvchilar «Undalmalar» atalmish sharga kiradilar va xiyobonlarni bir-bir tomosha qiladilar.

1-xiyobon. Undalmalarning nutqiy xizmati. Quyidagi gap juftlari o'quvchilar hukmiga havola etilib ajratilgan so'zlarning gapdagi vazifasi tushuntiriladi.

1. Bolalar ota-onalarni qadrlaydilar-Bolalar ota-onangizni qadrlang.
2. Amudaryo xalqimizni suv bilan ta'minlaydi-Amudaryo, seni qalbdan kuylayman.
3. Baxtiyor yoshlar ilm-fan sirlarini o'rganmoqdalar-Baxtiyor yoshlar yoshliklar bexuda o'tkazmang.
4. Qoraqalpog'istonim gullab yashnamoqda-Gulla, yashna, Qoraqalpog'istonim. V.h.

2-xiyobon. Undalmali gaplar. O'quvchilardan avval qoraqalpog'cha, so'ngra o'zbekcha shunday gapkar tuzish so'raladi.

3-xiyobon. Undalmalarning gapdagi o'rni. Berilgan so'zlar (o'zbekcha so'zlar: o'quvchilar, qushlar, hurmatli ustozlar)ni gapning boshida, o'rtasida va oxirida qo'llab gapkar tuzish so'raladi.

4-xiyobon. Magnit tasmasiga yozilgan matn o'quvchilarga eshittiriladi va undalmalarning ohangiga e'tibor berish so'raladi.

Bog'dagi 3 ta gulga o'quvchilar diqqati jalb qilinadi. Birinchisi undalma gapning boshida kelgan holat.

O'quvchilar undalmahi gapda yarim to'xtam bilan o'qish lozimligini va yozvda vergul bilan ajratilishini tushuntiradilar.

5-xiyobon. Birinchi qator o'quvchilariga E.Vohidovning «O'zbekim» va ikkinchi qatarga «Asablar»she'rlarini o'qish topshiriladi. O'quvchilar undalmali gaplarda tushirilgan tinish belgilarni aniqlaydilar.

6-xiyobon. Berilgan murojaat so'z birikmalaridan foydalanib tabriklovchi gaplar tuzish (aziz onajonim, mo'tabar otajonim, g'amxo'r ustozim)

O'qituvchi undalmalar mamlakatiga qilingan sayohatiga yakun yasaydi. O'quvchilarning darsdagi faoliyati va bilimi baholanadi. Darsning oxirida «Undalmalar» mamlakatining podshosiga minnatdorchilik izhor etiladi.

O'ZBEK TILI TA'LIMI JARAYONIDA DIDAKTIK O'YINLARDAN FOYDALANISH

Sharqning buyuk mutafakkirlari Umar Xayyom, Abu Ali ibn Sino, Al-Farobiy va boshqalar o'qitishning eng samarali usullari xususida to'xtalib, bolani fikrlashga o'rgatishning ahamiyati beqies ekanligini uqtirganlar. Umar Xayyom o'zining «Matematik traktatlari»da; «Ozgina o'yla, o'zing topasan», «Ozgina fikrla o'zing bilib olasan» degan da'vatlar orqali o'qitish lozimligini alohida uqtiradilar. Ajdodlarimiz aytgan bu fikr o'sha davr uchun ham bugungi kunda ham katta ahamiyat kasb etadi. Bu fikrlar ta'lim ishini tashkil etishda o'zining zarracha qadr-qiymatini yo'qotgan emas.

Biz tajriba-sinov ishlari jarayonida o'zbek tili darslarini o'yin-topshiriqlardan foydalangan holda tashkil etishni tavsiya qildik. O'yin tarzida o'tkaziladigan darslarning samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchilarning tayorgarlik darajasi, o'yin mazmunidan xabardorligi, o'yinga ishtirok etish tartibini bilishi bilan chambarchas bog'langan. O'quvchilar o'yinning vazifasi, bajariladigan harakatlar, o'yinning qoidasi va uni yakunlashdan

xabardor bo'lishlari lozim. Dars jarayonida bajariladigan didaktik o'yinlar topshiriq shartining murakkablik darajasiga ko'ra xilma-xildir.

Ta'limiy topshiriqlar ham dars metodlariga o'xshab qayta xotirlash; qisman ijodiy va ijodiy o'yin-topshiriqlarga bo'linadi.

Quyida o'yin-topshiriqlardan ayrim namunalar keltiramiz:

1. **«Tovushdoshlar» o'yini.** O'quvchilarga muayyan bir so'z (masalan, **qo'l**) beriladi. Ular birinchi tovushni o'zgartirib, yangi so'zlar hosil qiladilar: (**ko'l-mo'l-so'l-yo'l-do'l-cho'l-bo'l-to'l v.h**)

Topshiriqni tez va to'g'ri bajargan o'quvchi o'yin qolibi sanaladi.

2. **«So'z juftini izla» o'yini.** O'quvchilarga namuna sifatida surat-sur'at, davo-da'vo singari so'z juftlari beriladi.

Berilgan so'z juftlari qatorini o'ntaga etkazish topshiriladi. Birinchi bo'lib so'z juftlari qatorini o'ntaga etkazgan o'quvchi o'yin g'olibi sanaladi.

«Bekimachiq» o'yini. Bu o'yinda muayyan so'zlar (masalan, daftar, eshik, bola, gilam, surat v.h.) o'quvchilar hukmiga havola etiladi va ularni biror so'z bilan bog'lash vazifasi topshiriladi: daftarning varag'i, shkafning eshigi, dono bola, chiroyli gilam, suratdan olmoq v.q.

O'yinning birinchi topshirig'i bajarilgach, ikkinchi topshiriqini bajarishga o'tish mumkin. Bu bosqichda hosil qilingan birikmalarni qo'shimchalariga qarab saralash topshiriladi. O'yinning uchinchi bosqichida har bir guruhdagi so'z birikmalarini davom ettirish va ular ishtirokida gaplar hosil qilish topshirilishi mumkin.

«Estafeta o'yini». Bu o'yinda ishtirokchilardan biri muayyan so'zni aytadi. Ikkinchi o'quvchi so'z qaysi tovush bilan tugagan bo'lsa, o'sha tovush bilan boshlanadigan so'z topadi. O'yin shu tariqa davom ettiriladi. Eng ko'p so'z aytgan o'quvchi o'yin g'olibi hisoblanadi.

«Nuqtalar o'rnini so'zlar bilan tez to'ldir» o'yini. O'qituvchi o'quvchilar hukmiga ma'lum bir umumiste'mol so'zni beradi va shu so'zning barcha ma'nodoshlarini topishni topshiradi. O'quvchilar nuqtalar bilan ajratilgan nechta so'z o'rnini bo'lsa, uni ma'nodosh so'zlar bilan to'ldirishadi. Nuqtalar o'rnini ma'nodosh so'zlar bilan to'ldira olgan o'quvchi yoki o'quvchilar guruhi o'yinda g'olib sanaladi.

«Sen qanday murojaat qilasan?» o'yini. O'quvchilarga berilgan murojaat so'z birikmalari qatorini davom ettirish vazifasi yuklatiladi. Masalan, o'qituvchi tomonidan «mehribon tarbiyachi» so'z birikmasi berilgan bo'lsa, o'quvchilar bu qatorni «mo'tabar murabbiy», «muhtaram ustozim», «aziz o'qituvchim», «hurmatli muallimjonim», «sevikli ustozim» kabilar bilan to'ldirishadi.

Shunday qilib, o'zbek tili darslarida o'yin usulidan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, ularni ta'lim jarayonining faol ishtirok-

chisiga aylantiradi, o'quv materialining oson va tez o'zlashtirishlariga ko'maklashadi.

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarning tayanch sinflarida o'zbek tili darslarini ertak tarzida ham o'tkazish mumkin. Ertak darslari odatda ertak uslubida boshlanadi. O'qituvchi darsni «Bor ekanda yo'q ekan, och ekanda to'q ekan...» shaklida boshlaydi. Masalan, **«Jarangli va jarangsiz undoshlar»** mavzusini quyidagi tartibda boshlash mumkin:

Bor ekanda yo'q ekan, och ekanda to'q ekan. Qadim o'tgan zamonda jarangli tovushlarning jarangsiz jufti bo'lar ekan. Jaranglilar so'z oxirida jarangsizlanib eshitilar ekanu lekin so'z oxirida jarangli bilan yozilar ekan. Bir kuni Ayapbergen oxiri **b** bilan tugagan o'zbekcha so'zlarni **p** bilan (masalan, kitap, a'dep, ju'zlep, aqlap) yozgan ekan. Lekin o'rtog'i e'tiroz bildiribdi va bu so'zlar o'zbek tilida kitob, odob, yuzlab, oqlab tarzida yozilishini aytibdi. Toli p'bay bilan Ayapbergen bu masala yuzasidan ancha tortishibdi. Oxiri ular bir qarorga kelisholmagach, qozikalonning oldiga borishibdi. Qozi bu jumboqni echishda ularga «O'zbek tilining imlo lug'ati» va «Qoraqalpoq tilining imlo lug'ati» yordam berishini va shu kitoblardan javob izlashlarini aytibdi.

Shundan so'ng Ayapbergen xato qilganini, bu so'zlar talaffuzda **p** eshiltisa-da, **b** bilan yozilishini anglabdi. Tali p'bay esa qaq bo'lib chiqqaniga xursand bo'libdi.

O'qituvchi boshqa bir mavzuni yoki muayyan bir topshiriqni ham ertak tarzida qurishi mumkin.

Xullas, ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarida 5-sinflarida o'zbek tili darslarining samaradorligi, bir tomondan ta'lim mazmunining amaliy maqsadlarni ko'zlagani bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi jihatdan, davlat tili - o'zbek tilini o'qitishda ishga solinadigan qulay metod, vosita va usullar bilan belgilanadi.

Darsda amaliylikka qancha ko'p e'tibor berilsa, samaradorlik shuncha yuqori bo'ladi. Amaliylikni ta'minlash esa muammoli o'qitish usullaridan unumli foydalanishni, darsda qayta xotirlash, qisman izlanuvchanlik va izlanuvchanlik metodlari orasida mutanosiblik bo'lishini, darslarni «Topqirlar bellashuvi», «Sirtqi sayohat», «Bahs -munozara», «Ertak» singari turli qiziharli shakllarda tashkil etishni, ta'lim jarayonida didaktik o'yinlardan unumli foydalanishni taqozo etadi.

O'zbek tili darslarida o'qituvchi darsning mazmuni va shu mazmunga muvofiq keladigan metod, vosita va usullarni to'g'ri tanlasagina, bu o'quv fanini o'qitishdan ko'zlangan maqsad amalga oshadi.

**TA'LIM QORAQALPOQ TILIDA OLIB BORILADIGAN
MAKTABLARNING 5-7-SINFLARIDA O'ZBEK TILIDAN DARS
NAMUNALARI**

5-sinfda

Mavzu: «Ko'cha qoidalar (harakat bajaraslikka undashda -ma, mang, -magin, -manglar qo'shimchasini qo'llash)»

Maqsad: O'quvchilar:

«Ko'cha qoidalar» mavzusi bilan bog'liq yangi so'z va so'z birikmalari bilan tanishadilar;

nutqiy ko'nikmalarini takomillashtirish sari yo'naltiriladi, hamkorlikda ishlashga o'rgatiladi;

sog'lom raqobatda ishlashga intiladilar.

Dars jihozi: bo'r, kartochkalar, jadval, taxta, darslik

Dars jarayoni:

1. Uyga vazifani so'rash:

Svetafor chiroqlari ranglari asosida guruhga bo'lish, qizil chiroq, sariq chiroq yashil chiroq nomlari ostida 3 ta guruh hosil qilinadi:

1 minut

Guruhlarga topshiriq: kartochkalardagi matnni o'qing. Unda harakat nomi qo'shimchasi va kerak, mumkin, zarur, lozim kabi so'zlar qatnashganligiga e'tibor bering hamda ularni daftaringizga yozing. Taqdimotga tayyorlaning.

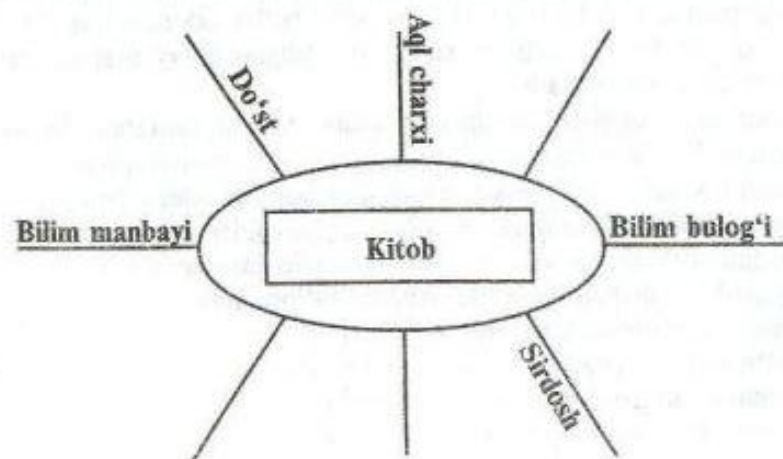
2 minut

Taqdimot:

3 minut

Kitob so'zini ta'riflash hamda klasterda ifodalash

3 minut

2. Yangi mavzu bayoni:

Darslikdan 1-topshiriqni ifodali o'qish **0.5 minut**

Savol-javoblar **2 minut**

Jadval asosida grammatik ma'lumot berish **2 minut**

3. Mustahkamlash

2-topshiriq yuzasidan musobaqa tashkil qilinadi. Harakatni bajaraslikka undash mazmunidagi gaplar tuzib, taxtaga yozishlari kerak

3-minut

Tahlil: xatolarni to'g'rilash, harakatni bajaraslikka undashni ifodalovchi qo'shimchalar va so'zlarning tagiga chizish

2 minut

4. Kengaytirish: Uyga vazifani e'lon qilish, bajarilishini tushuntirish: 1-mashq uyga vazifa qilib beriladi.

2 minut

5. «Tez yurar» o'yinini o'tkazish: o'quvchilardan boshlanish qismi berilgan gaplarni davom ettirish so'raladi (vaqti 2 sekund)

10 minut

1. Yo'lda .....(o'ynash mumkin emas)
2. Yo'l harakati qoidalarini .....(buzma)
3. Qizil chiroq yonganda piyodalar yo'lini .....(kesib o'tish mumkin emas)
4. Kichkina bolalar yo'ldan o'tayotganda ularni .....(yolg'iz tashlab qo'ymang)
5. Avtobusga oldingi eshikdan .....(chiqmang)
6. Kattalarning oldini .....(kesib o'tmanglar)
7. Yo'l harakati qoidasini .....(buzmanglar)
8. Mashinalarning oldini .....(kesib o'tish mumkin emas)
9. Kattalar turganida sen .....(o'tirma)
10. Ko'chada .....(yugurish mumkin emas)
11. Avtobus o'rindiqlariga oyoq bilan .....(chiqmang)
12. Yashil chiroq yonganda.....(o'tish lozim)
13. Sariq chiroq yonganda ehtiyotlik chorasini .....(ko'rish zarur)
14. Yo'ldan o'tayorganda e'tiborsiz .....(bo'lma)
15. Avtobusda qattiq ovoz bilan .....(gapirmang)
16. Mashinaga hech qachon .....(osilma)
17. Avtobusga chiqqanda eshiklarga .....(suyanmang)
18. Avtobusda .....(odobsizlik qilmang)
19. Katta yo'llarni faqat yer osti yo'ldan yoki o'tish joyidan.....(kesib o'tish lozim)

YAXSHILIK

Fazliddin o'rtog'i Nabi bilan ko'chada o'ynab yurardi. Shu payt uzoqdan qo'shnisi Normamat boboning kelayotganini ko'rib qoldi. Cholg'ing qo'lida tugunchasi ham bor edi. Fazliddin qovlitsib o'rtog'iga kerildi:

-Hozir-chi, men borib Normamat bobomlarga yordam beraman. qo'llaridagi tugunchani ko'tarishib yuboraman. Meni Normamat bobo juda yaxshi ko'radilar, doim «Odobli bola ekansan!» deb maqtaydilar. Ishonmasang, men bilan birga yur, o'zing ko'rasan.

Bolalarga o'rganishib qolgan Normamat bobo Fazliddinning so'zlarini eshitdi chog'i, miyig'ida jilmayib qo'ydi. Fazliddin boboning oldiga yugurib bordi va uning qo'lidagi tugunchani oldi.

-Bobo, keling, yordamlashib yuboray, sizga doim yordam beraman-a? - so'radi Fazliddin Nabi eshitsin uchun jo'rttaga baqirib.

-Ha, har doim yordam berasan, - boshini likillatib tasdiqladi Normamat bobo Fazliddin oldinda, Normamat bobo orqada yo'lga yurdilar. Uyiga yetgandan keyin Normamat bobo Fazliddinning qo'lidagi tugunchani oldi. Lekin har galgiday «Barakalla, bo'talog'im», «Odobli bola ekansan», deb maqtamadi. Faqat quruqqina qilib «Rahmat» dedi va engashib Fazliddinning quloqiga allanarsalar deb pichirladi. Keyin kulimsiragancha uyiga kirib ketdi. Fazliddin noqulay ahvolga tushib ketdi. Labini tishlab, chap oyoqi bilan yer chizdi. Uning yoniga yugurib o'rtog'i keldi.

-Ha, nega nafasing ichingga tushib ketdi? - so'radi Nabi.

-Normamat bobo nima dedilar?

-Nega indamaysan?

-Yaxshilik qil, lekin maqtanib, uni yuvib yuborma, -dedilar Normamat bobo. Zo'rg'a javob berdi Fazliddin.

(F. Musajonov)

O'quvchilar matnni o'qib bo'lishgach, quyidagi muammo o'rtaga tashlanadi:

- Nega Fazliddin uyalib qoldi?

4. Tahlil orqali. O'zbek tili darslarida muammoli vaziyat yaratishning bu usulidan ham keng foydalaniladi. «O'zbek tili» darsligida o'quv materialini induktiv usulda berilgan. Bu muammoli vaziyat yaratish uchun imkoniyat tug'diradi. O'quvchilar mavzu yuzasidan berilgan mashqlarni bajarishgach, hukm va xulosalar chiqarishga kirishiladi. Masalan, Ng, Sh, Ch harfiy birikmalarining talaffuzi va imlosi yuzasidan darslikda berilgan 3 ta topshiriq (1-topshiriq Ustunchalarda berilgan so'zlarda Ng, harfiy birikmasini qiyoslab o'qing va savollarga javob bering; 2-topshiriq. Birinchi

va ikkinchi ustunchalardagi so'zlarni qiyoslab o'qing. O'zbek tilidagi Ng birikmali so'zlarning qoraqalpoq tilida o'qilishi va yozilishi haqida xulosa chiqaring, savollarga javob bering; 3 -topshiriq. Berilgan gaplarda Ng harfiy birikmasi nechta tovushni ifodalayotganini aniqlang unga sharh bering.) bajarilgach, o'qituvchi quyidagi muammoni o'rtaga tashlaydi:

- Nima uchun Ng, Sh, Ch harfiy birikmalarini bir-biridan ajratgan holda qatordan-qatarga ko'chirish mumkin emas?

5. Tasviri va audiovizual vositalar orqali. Ma'lumki, o'quvchilar o'zbek tili darslarida ko'plab rasmlar, diafilm, diapozitiv va o'quv filmlari, televidenie eshittirishlari, shuningdek, gramplastinka, ovozni yozib olish va eshittirish vositalaridan foydalanadilar. Sanab o'tilgan bu vositalar orqali ham muammoli vaziyat yaratish mumkin. Chunonchi, mevalarning o'quvchilar tomonidan yig'ib-terib olinayotganligi aks ettirilgan rasm o'quvchilarga namoyish etiladi va quyidagi muammoli vaziyat o'rtaga tashlanadi:

- Nima uchun mazkur rasm asosida yaratiladigan matnga «Yoz boshlandi» sarlavhasini qo'yish mumkin emas?

Muammoli vaziyat yaratishda ovozni yozib olish va eshittirish vositalaridan ham foydalanish mumkin.

Xullas, o'zbek tili ta'limi jarayonida muammoli vaziyat yaratish o'quvchini o'ylashga, o'z fikrini dalillar orqali asoslashga undaydi.

Muammoli o'qitish muammoli vaziyat yaratish bilan tugamaydi. O'quvchi muammoni echayotgan paytda o'qituvchi bu jarayonni diqqat bilan kuzatadi va yo'l-yo'lakay ularga yordam beradi.

Muammoning echimi muammoli o'qitishning oxirgi bosqichidir. O'qituvchi o'quvchilar javobini tinglaydi, xato va kamchiliklarini to'g'rilaydi, ularni umumlashtiradi.

Muammoli o'qitish jarayonida **suhbat metodidan** ham unumli foydalaniladi. Odatda, suhbat vaziyatga qarab tashkil etiladi. Agar o'quvchilar qo'yilgan muammoni hech qanday tashqi yordamsiz o'zlari bajara olsalar, bunday holatlarda suhbatga ehtiyoj qolmaydi. Agar sinf o'quvchilari muammoni echishga qiynalsalar, bunday holatlarda o'qituvchi suhbat metodidan foydalanadi.

O'zbek tili darslarining samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchi faoliyati bilan bog'liq metodlarni to'g'ri tanlashga bogliq.

Ilmiy metodik adabiyotlardan ma'lumki, o'quvchi faoliyati bilan bog'liq metodlarni uch guruhga ajratish mumkin: a) qayta xotirlashga asoslangan metod; b) qisman izlanuvchanlikka asoslangan metod; v) izlanuvchanlikka asoslangan metod.

Biz bu o'rinda yangi nutqiy mavzuni boshlang'ich birgina variantni eng ko'p uchraydigan shaklini o'qituvchi-o'quvchi faoliyatiga qurilgan usulini tavsiflash bilan kifoyalanamiz. Bu usul nutqiy muammoli vaziyat qo'yish, o'quvchilarni uning echimiga undashdan boshlanadi.

I. MUAMMOLI VAZIYAT

O'qituvchi: -o'quvchilar, siz ta'til paytida do'stlaringiz bilan oromgohlarda bo'ldingiz. Qishloqdan shaharga yoki shahardan qishloqqa bordingiz, do'stlaringiz bilan uchrashdingiz... Aytingchi, haqiqiy do'st qanday bo'lishi kerak? Shu savol bo'yicha bahsa tayorlaning. Siz haqiqiy do'stning fe'l-atvori, ijobiy xususiyatlari, qalbaki do'stning salbiy xususiyatlari haqida o'ylanib olinglar-chi. Mulohaza uchun xattaxtdagi *halol, mehribon, g'amxo'r, dilkash, mehnatkash, kamtar...*, ikkinchi ustundagi *qo'pol, xo'r, badjahl, g'irrom, aldoqchi, xasis* so'zlarini kuzating. (uylanib olish uchun vaqt 1 minut)

O'qituvchi. -o'quvchi muloqotni asosida yuqoridagi muammoli vaziyatni hal qilishga-muammoli vazifani echishga 2-3 minut ajratiladi. Odatda iqtidorli o'quvchilardan ikki nafarining og'zaki baeni tinglanadi.

O'quvchi bahs-munozarani yakunlaydi, ikkinchi topshiriqqa o'tiladi.

2-topshiriq. A. «Haqiqiy do'st» mavzusida ikki minut davomida 4 ta gap tuzing. (Bu ishning davomi «Mening do'stim», «Ahil do'stlar» mavzularidan birida uy inshosi ezib kelish uchun vazifa qilib topshiriladi.

B.O'qituvchi tomonidan tayerlanib kelingan matnning o'qib eshitirilishi va u yuzasidan suhbat 2-3 minut.

DO'ST TUTMOQ HAQIDA

Ey, farzand, hamma vaqt do'st tutmoqni odat qil. Do'sting ko'p bo'lsa, yuking engil bo'lur. Ishing o'ngidan kelur. Do'stlaringa muruvvatli, shafqatli bo'lg'in. Do'stlaringdan hech narsani ayama. Do'stingning tashvishi sening tashvishing bo'lsin.

Do'sti ko'p odamlar baxtli hisoblanadilar. Do'st bo'lish oson, lekin do'stlikni saqlash qiyin. («Qabusnoma» dan).

V.Do'stlik haqidagi she'rlar, maqollardan namunalar o'qish:

1. Do'st bilan obod uying,

Gar bo'lsa vayrona ham

Do'st qadam qo'ymas esa,

Vayranodir kashona ham.

(E.Vohidov)

2. Do'stingga qo'shiq ayt,
Mehringni qo'shib ayt!
Do'stlik ipi uzilmasin,
Qonun yo'li buzilmasin
Do'stning eskisi yaxshi,
Kiyimning yangisi (O'z.Pl. 84-85)

O'qituvchi muammoli vaziyat echimi yuzasidan o'quvchilar faoliyatini juda qisqa yakunlab, yangi nutqiy mavzu bayoniga o'tadi.

II. YANGI NUTQIY MAVZU BAENI

O'qituvchi: -o'quvchilar, siz do'stning xarakter-xususiyati to'g'risida ancha yaxshi javob berdingiz. Do'stlik haqidagi she'riy misralar va maqollarda juda yaxshi namunalar keltirdingiz. Endigi vazifamiz o'sha do'stlarimizning o'rin-joyi va makoniga ko'ra nomlashda ishlatiladigan so'z birikmalari, ulardan gaplar tuzishdan iborat. Shu maqsadda o'quvchi faoliyati tubandagi topshiriqlarni bajarishga haratiladi:

1. Toshkent, Xorazm, shahar, qishloq, shuer so'zlariga o'rin-joy nomini yasovchi -lik qo'shimchasini qo'shib, so'z birikmasi hosil qiling. Ularning imlosini tushintiring. Namuna: Toshkentlik-Toshkentlik.

Bu o'rinda o'qituvchi Toshkent, Xorazm singari atoqli otlarga -lik qo'shimchasi qo'shib o'rin-joy, makonga xoslikni bildiruvchi so'z birikmalari tarkibida bu otlarning kichik harf bilan ezilishini uqtirishi, ta'kidlashi shart.

2. Berilgan beshta so'zga -lik qo'shimchasini qo'shib hosil qilgan so'z birikmalaringiz tarkibidagi -lik o'rniga -dagi qo'shimchasini qo'yib o'qib bering.

3. Tuzilgan beshta so'z birikmasidan 3 tasini tanlab, ular ishtirokida uchta gap tuzing. Namuna: Toshkentlik bola, andijonlik darboz, qishloqdagi qarindoshlarimiz, u erdagi odamlar

4. Darslikda berilgan «San'atkorlar tanlovi» mavzusidagi matnni o'qish. O'qituvchi-o'quvchi muloqoti asosida topshiriq talablariga javob bering. (Darslik, 10-bet).

O'qituvchi: -O'quvchilar, «San'atkorlar tanlovi» mavzusida berilgan matnni o'qib chiqing, mazmunini tushuntiring.

- O'sha matnda -lik qo'shimchasi qanday so'zlarga qo'shilgan, -dagi qo'shimchasi-chi?

- lik qo'shimchasi qo'shilgan so'zlarga savol bering (qaerlik?)

- dagi qo'shimchasi qo'shilgan so'zga savol bering (qaerdagi?)

IV. Darsni mustahkamlash 10-15 minut (savol-javob orqali)

1. **O'qituvchi:** -«Qabusnoma» dan eshitgan parchangizda sizga nimalar maslahat qilinibdi?

O'quvchi: - do'st tanlash, uning qadriga etish, do'stidan hech narsani ayamaslik kabilar maslahat qilinibdi. Chunki do'sti ko'p odamlar baxtli hisoblanadi.

2. **O'qituvchi:** -Erkin Vohidovning «Do'st bilan obod uying» she'ri-dan o'qilgan misralarga ma'nodosh qanday maqol bilasiz?

O'quvchi: -Do'stni ming bo'lsa ham oz, dushmaning bir bo'lsa ham ko'p maqoli ikkinchi bayt misralari mazmuniga ma'nodoshdir.

O'qituvchi: -Do'stni o'rin-joy, makoniga ko'ra nomlashda qanday qo'shimchalardan foydalanamiz?

O'quvchi: -lik, -dagi qo'shimchalardan foydalanmiz. Masalan, *andijondik, qishloqdagi*

O'qituvchi: otlik, otdagi qoli pida 3 ta gap tuzing va ularning imlosini sharhlang

V. Darsni yakunlash va dars jarayonidagi faoliyatlari yuzasidan o'quvchilar bilimni baholash (3 minut 5 nafardan 7-8 nafargacha o'quvchining bilimni baholash joriy nazorat reyting tizimida asosiy me'yordir).

VI. Uyga vazifa berish maqsadni tushuntirish

1. Sinfda ishlangan namunalar asosida «Mening do'stim» yoki «Ahil do'st», «Qishloqdagi qarindoshlarim» mavzularidan birida kichik hikoya (uy inshosi) yozib kelishni topshirish.

2. Do'stlik haqida she'riy parchalar, maqollardan namunalar yozib kelish

VII. O'qituvchi: - O'quvchilar, mashg'ulotni 43 minutda tamomladik. Endi navbat «Kim bilag'on» maqollar o'yiniga beriladi (2 minut).

1. Navbat **do'st** so'zi qatnashgan eng qisqa maqollarga: *Do'stingni top!*, *Do'st-jon ozig'i*. *Do'st-do'sting oynasi*. *Do'stsiz bosh-tuzsiz osh* va sh.k.

2. Navbat **do'st** so'ziga antonim bo'lib qatnashgan maqollarga: *Dushman aslo do'st bo'lmas*. *Do'st achitib gapirar, dushman kuldirib*.

O'qituvchi: -Bu maqollardan birini ona tilingizga tarjima qiling, muqobilini toping. Bittasining mazmunini sharhlab bering.

Faraz qiling: -Siz asosiy mashg'ulotni 43 minutda tamom qildingiz. Tejalgan 2 minutda nimalarga erishdingiz?

Fikrimizcha, o'sha 2 minut 45 daqiqalik mashg'ulotning mantiqan ajralmas bir qismi bo'ldi. Ayni faoliyatning asosiy nutqiy mavzu talabi

darajasida muttasil o'tkazila borishi o'quvchilarni faollik, izlanuvchanlik va erkin fikrlashga o'rgatadi. Ularning til o'rganishga bo'lgan havasini, qiziqishini orttira boradi.

O'quvchilarda faollik, izlanuvchanlik, ijodkorlik, topqirlik, zukkolik kabi fazilatlarni tarbiyalash ularni o'zbek tilida ravon ta'sirchan muloqot qila olishga o'rgatish esa, birinchidan, dars jarayoniga davr talabi, ikkinchidan, ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitilishining bosh maqsadi hisoblanadi.

XULOSA

«O'zbek tili» o'quv fanini o'qitishning muvaffaqiyati boshlang'ich sinflarda egallangan bilim, malaka va ko'nikmalarning qay darajada ekanligi bilan belgilanadi. Shu bois o'zbek tilidan boshlang'ich sinflarda egallangan bilimlar bilan yuqori sinflarda egallanayotgan bilimlar orasida uzviylikni ta'minlash o'qitishning muhim talabidir. Bu pastdan yuqoriga va yuqoridan pastga qarab bog'lanishlarni ta'minlash orqali qo'lga kiritiladi.

Modomiki, ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda «O'zbek tili» o'quv fanini o'qitishdan ko'zda tutilgan asosiy maqsad O'zbekiston Respublikasining davlat tilida o'z fikrini og'zaki va yozma shakllarda bayon qilishga o'rgatish, bu tilda ish yuritish malakalarini shakllantirishdan iborat ekan, DTS talablari asosida tuzilgan dasturdagi har bir mavzuni o'rganishda bu maqsad voqelanishi shart.

Darsda asosiy ishlovchi o'quvchining o'zidir. U o'quv topshirig'ini qanday bajarish lozimligi xususida ko'rsatma olgach (ko'rsatma sifatida topshiriqning bajarilish namunasi, o'qituvchining sharhi, o'quvchilarning muqokamasi v.q. tanlanishi mumkin), uni bajarishga kirishadi va mustaqil ijodiy faoliyat ko'rsatadi. O'qituvchi esa bu o'rinda ta'lim jarayonining tashkilotchisi, raxbari sifatida namoyon bo'ladi. O'quv topshirig'i o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini boshqarib turuvchi, faoliyatlarni bir maqsadga yo'naltiruvchi kuch bo'lib sanaladi. O'quv topshirig'i shunday bir zanjirki, u o'quvchi va o'qituvchi faoliyatlarini birlashtirib turadi.

Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda «O'zbek tili» o'quv fanini puxta o'zlashtirilganligi qoraqalpoq va o'zbek tillari orasidagi farqlarni bilish darajasi; o'quvchilarning o'zbekcha matnlarni tez, ravon, to'g'ri va ifodali o'qish malakasi; o'zgalar fikri va matn mazmunini anglash malakasi; fikrni og'zaki va yozma ravishda bayon qilish malakasi, qoraqalpoqcha matnni o'zbek tiliga, o'zbekcha matnni qoraqalpoq tiliga o'girish darajasi; o'quvchilarning gap qurish malakalari; ish qog'ozlaridan foydalanish darajasi singari me'yorlar bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. - T.: O'zbekiston, 2-jild, 1996. 380 - b.
2. Karimov I. A. O'zbekiston buyuk kelajak sari. T.: O'zbekiston, 1998.
3. Karimov I. A. Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: Sharh, 1990.
4. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni. // Barkamol avlod - O'zbekiston taraqqiyotining poydevori. T.: SHarh, 1998. 4-229 - b.
5. O'zbekiston Respublikasining «Davlat tili haqida»gi qonuni. // Til va adabiyot ta'limi, 1996 yil 1-son.
6. Qaraqalpaqstan Respublikasining Konstitutsiyasi. Nokis, Qaraqalpaqstan, 1998. -153 b.
7. Abdumajidov G. «O'zbekiston Respublikasining davlat tili haqida»gi qonuniga sharhlar. T.: Adolat, 1999- 16 b.
8. Azizova A, Ikromova R. To'rtinchi sinfda ona tili darslari. T.:O'qituvchi, 1989 -103 b.
9. Aliyev A. O'quvchilarning ijodkorlik qobiliyati. T.: O'qituvchi, 1991 - 39 b.
10. Axmanova O.S. Slovar lingvisticheskix terminov. M.: Sovetskaya entsiklopediya, 1966-606 s. I.Babanskiy YU.K. hozirgi zamon umumiy ta'lim maktabida o'qitish metodlari. T.: O'qituvchi, 1990-229 b.
11. Baskakov N.A. Karakalpakskiy yazo'k. Leksika. Nukus, Bilim, 1996-145 s.
12. Baskakov N.A, Baskakov A.N. Sovremenno'e kipchakskiy yazo'ki. Nukus, Karakalpakstan, 1987 -104 s.
13. Batmanov I.A. Osnovnye voprosy metodiki prepodavaniya uzbekskogo yazo'ka russkoy politexnicheskoy i sredney shkoly. Pod.obsh. redaktsii P.I.Serbova. T.: Gosizdat, 1983-18 s.
14. Bektoshev SH. Ona tili darslarida o'yin usulidan foydalanish. //Til va adabiyot ta'limi. 1993, 5 -6 -qo'shma soni, 15- 16 -b.
15. Berdimuratov E, Pirmiyazov J, Allanazarov Q. Oqiw Kitabi. (To'rt jilliq baslawish mekteptin) 4-klasi ushin sabaqliq) Nokis, Bilim, 1997-214 b.
16. Berdimuratov E, Beicbergenov A, Pirmiyazov X. Ha'zirgi qaraqalpaq tili (shunig'uwlar jiyng'i), Nokis, Bilim, 1991-280 b.
17. Berdimuratov Ye. «Hezirgi qaraqalpaq tilinin leksikologiyasi». Nokis, qaraqalpaqstan, 1968-320 b.

18. Berdimuratov YE, Allanazarov K. qaraqalpaq tili. 5-klass ushn sabaqla'q. Nyokis, Bilim, 1993-230 b.
19. Berdimuratov E. Qaraqalpaq tili terminleri. Nokis, Bilim, 1990-182 b.
20. Berdimuratova A. Ta'limiy o'yinlar. //Til va adabiyot ta'limi, 1996, 4-son, 17-20- b.
21. Bobomuradova A. YA. Ona tili ta'limi jarayonida o'yin topshiriqlaridan foydalanish. Ped. fan. nomzodi ilm. darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. Buxoro, 1996-145 b.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tili (Davlat tili)ni o'qitishning o'zigaxos prinsiplari.....	5
Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarda o'zbek tilini o'qitish metodlari.....	8
O'zbek tili ta'limi jarayonida didaktik o'yinlardan foydalanish.....	9
Ta'lim qoraqalpoq tilida olib boriladigan maktablarning 5-7-sinflarida o'zbek tilidan dars namunalari.....	20
Xulosa.....	28
Foydalanilgan adabiyotlar.....	29

BO'RONOVA SHOHISTA MENGLIBOYEVNA

**TA'LIM QORAQALPOQ TILIDA OLIB
BORILADIGAN MAKTABLARDA O'ZBEK TILI
DARSLARINI TASHKIL ETISHNING SAMARALI
USULLARI**

(Metodik qo'llanma)

*Qoraqalpog' tilida
«Qaraqalpaqstan» nashriyoti
Nukus—2009*

Bosh muharriri
Muharriri
Rassom

*Jiyenboy Izbasqanov
Gu'listan Pirnazarova
Azamat Jarimbetov*

Terishga berilgan vaqti 12.10.2009. Bosishga ruxsat qilingan vaqti
25.10.2009. Qog'oz formati 60x84¹/₁₆. Ofset usulida nashr qilindi.
Garniturası—«Times». Hajmi 2,0 b/t. Jami 500 nusxada.
Buyurtma № 512.

«Qaraqalpaqstan» nashriyoti: 742000,
Nukus shahri, Qaraqalpaqstan ko'chasi, 9

Toshkent shahri, X. Bayqora 41.
«NISO POLIGRAF» SH. K. bosmoxonasida nashr qilindi.